

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-26>

Артем ОБШАЛОВ

аспірант

(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

Artemobshalov8@gmail.com

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ МАТЕРІАЛІВ У ДОСУДОВОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглянуто, як результати оперативно-розшукової діяльності можуть бути використані в досудовому розслідуванні. Зауважено, що самі собою ці матеріали не визнаються доказами, але після правильного оформлення вони здатні стати важливою частиною кримінального провадження. Продемонстровано на практичних прикладах, що оперативна інформація часто надає перший поштовх для відкриття справи, допомагає визначити напрям слідчих дій чи обґрунтувати проведення негласних слідчих (розшукових) заходів. Окремо акцентовано на труднощах, що виникають у реальній роботі: як відрізнити оперативні дії від процесуальних, як уникнути порушення прав людини та чому суди іноді по-різному оцінюють одні матеріали. Як висновок зазначено, що легалізація результатів оперативної роботи – це не формальність, а необхідний крок, щоб поєднати ефективне розслідування з використанням усіх оперативно-розшукових можливостей та дотриманням прав і свобод людини.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукові можливості, оперативно-розшукові заходи, досудове розслідування, докази, кримінальне провадження, права людини.*

Постановка проблеми. Оперативно-розшукова діяльність часто стає першим кроком у розслідуванні злочину. Саме вона в подальшому дає слідчим перші підказки: хто може бути причетний, де шукати докази, як діяти далі. Але виникає головне питання: чи можна цю інформацію використати в суді та яким чином це робити? Відповідь не така проста. Поки матеріали не оформлені за всіма правилами, вони не мають сили доказів. Отже, суд може відмовитися їх приймати, навіть якщо вони важливі й допомагають зрозуміти, що сталося.

Це створює багато труднощів для практики. Слідчі часто стикаються з тим, що межа між оперативною роботою і процесуальними діями розмита. Захисники користуються цим і ставлять під сумнів допустимість матеріалів. Додається ще й питання прав людини: якщо оперативні заходи проводяться без належного контролю, є ризик втручання в приватне життя. А суди не завжди одностайні – одні визнають такі дані, інші відхиляють.

Тому ключова проблема полягає в тому, щоб знайти зрозумілі та справедливі правила легалізації результатів оперативної роботи. Це потрібно не лише для того, щоб розслідування були успішними, а й щоб суспільство довіряло суду й було впевнене, що права людини залишаються під захистом.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика правової природи оперативної інформації, її допустимості та можливостей використання в кримінальному процесі була предметом досліджень багатьох українських учених. Зокрема, у працях В. В. Василичука, В. В. Дарагана, М. І. Хавронюка, О. Г. Капліної, М. А. Погорельського, В. Я. Тація, К. О. Чаплинського увага приділялася питанням співвідношення оперативно-розшукової діяльності та доказової бази в суді, межах законного

втручання в приватне життя та процедурі належної легалізації та використання отриманих відомостей.

Водночас, незважаючи на ґрунтовні теоретичні напрацювання, низка проблем залишається невирішеною. Зокрема, це стосується практичного використання оперативної інформації в умовах воєнного стану, її обміну між правоохоронними органами на національному та міжнародному рівнях, а також оцінки судами допустимості таких матеріалів. Саме тому подальше вивчення цієї тематики є необхідним як для вдосконалення правозастосовної практики, так і для розвитку сучасної оперативного-розшукової діяльності та кримінальної процесуальної науки.

Мета статті полягає у тому, щоб показати, яку роль відіграє оперативна інформація у кримінальному процесі, яким чином її можна використовувати та за яких умов вона може стати допустимим доказом. У роботі робиться акцент на тому, як саме відбувається легалізація матеріалів оперативно-розшукової діяльності, чому цей етап є ключовим для слідства та які проблеми виникають на практиці. Автор прагне не лише окреслити наявні труднощі, а й звернути увагу на ті питання, що потребують подальших рішень у законодавстві та правозастосуванні.

Виклад основного матеріалу. Оперативна інформація у кримінальному процесі розуміється як сукупність відомостей, отриманих під час проведення оперативно-розшукових заходів, що мають значення для виявлення, попередження чи розкриття злочину. Її джерела можуть бути як відкритими (повідомлення громадян, публічні дані), так і закритими (результати негласного спостереження, прослуховування, конфіденційне співробітництво). Саме ця подвійність – поєднання публічного та прихованого – робить оперативну інформацію особливим явищем у системі кримінального процесу [7].

Ключовою рисою такої інформації є її первинний, «сирий» характер. Вона не завжди перевірена й може містити помилки чи неточності, тому сама по собі не є доказом. Її цінність у тому, що вона дає змогу спрямувати слідство в потрібному напрямку, визначити коло підозрюваних, виявити можливі місця зберігання речових доказів. Як зазначають науковці, оперативна інформація виконує роль «орієнтира» для слідчих, але ще не виконує функції доказу [1].

Іншою важливою ознакою є спосіб отримання. Значна частина оперативної інформації збирається методами, які зазвичай є закритими для громадськості: контроль телефонних переговорів, стеження, використання технічних засобів чи залучення конфідентів. Це зумовлює потребу в особливому контролі з боку суду та чіткої регламентації, адже баланс між інтересами слідства і правами людини повинен бути збережений [3].

Крім того, оперативна інформація має тимчасову цінність. Вона найбільш корисна на ранніх стадіях досудового розслідування, коли допомагає швидко реагувати на злочин. Згодом, щоб вона отримала юридичну силу, повинна відбуватись її легалізація через процесуальне оформлення відповідно до норм КПК [5].

Таким чином, оперативна інформація – це важливий, але допоміжний елемент системи доказування. Її значення полягає не у прямій доказовій силі, а у створенні підґрунтя для здобуття й закріплення доказів, що можуть бути використані в суді [4].

Оперативно-розшукова діяльність і доказування в кримінальному процесі мають спільну мету – встановлення істини у справі, проте їх природа та завдання суттєво відрізняються. Оперативні заходи мають здебільшого прихований характер і не потребують публічного розголошення, тоді як процес доказування відбувається суто у правовому полі, за участю сторін, і підлягає перевірці судом [7].

Важливо розуміти, що результати оперативної роботи не мають прямої доказової сили. Вони виступають орієнтиром, допомагають визначити напрямок слідства, але не можуть самостійно обґрунтувати вину особи. Лише після належного процесуального оформлення такі матеріали трансформуються в докази. Наприклад, дані спостереження

можуть стати підставою для проведення обшуку, під час якого вже буде вилучено речові докази [1].

У наукових працях звертається увага на те, що оперативна інформація може бути ненадійною, адже часто ґрунтується на негласних джерелах, показаннях конфідентів чи результатах технічного контролю. Саме тому вона потребує обов'язкової перевірки слідчим або прокурором, а далі – закріплення у формі протоколу чи іншого документа. Лише в такому вигляді вона може бути долучена до матеріалів кримінального провадження [3].

Разом із тим практика свідчить про існування ризиків підміни понять: окремі слідчі намагаються використати оперативні дані як докази без їх легалізації. Це призводить до конфліктів у суді, де сторона захисту оскаржує їх допустимість. Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що використання «неперевіреної» інформації суперечить принципу справедливого судового розгляду. Отже, співвідношення між оперативною діяльністю та доказуванням потребує суворого дотримання правил, щоб уникнути зловживань [5].

Таким чином, оперативно-розшукова діяльність і доказування – це два етапи єдиного процесу. Перший забезпечує отримання первинної інформації, другий – її перевірку та юридичне закріплення. Без оперативних заходів неможливо швидко реагувати на злочини, але без процесуальної легалізації їх результати не мають жодного значення для суду. Саме тому ключовим завданням є забезпечення прозорого механізму трансформації відомостей з оперативного рівня в повноцінні докази.

Нормативна база, що визначає порядок використання оперативної інформації, сформована на перетині спеціального законодавства та кримінального процесуального права. Вона забезпечує як можливість ефективної боротьби зі злочинністю, так і гарантії дотримання прав і свобод людини.

Найважливішим спеціальним актом є Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», який регламентує підстави, суб'єктів і засоби здійснення ОРД. У ньому закріплено, що результати оперативних заходів можуть використовуватися в кримінальному процесі лише у випадку, якщо вони отримані законним шляхом і належним чином задокументовані [4]. Однак сам по собі цей Закон не визначає механізму трансформації відомостей у докази, а лише окреслює загальні рамки діяльності оперативних підрозділів.

Вирішальне значення має Кримінальний процесуальний кодекс України, зокрема його статті 84 та 99. У статті 84 визначено перелік джерел доказів, а стаття 99 встановлює, що документи можуть визнаватися доказами лише за умови відповідності вимогам закону. Це означає, що оперативні матеріали повинні бути процесуально оформлені – у вигляді протоколів, рапортів чи інших документів, складених уповноваженими особами [5].

Особливу роль у легалізації відіграє інститут негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД). М. А. Погорецький зазначає, що саме вони є тією процесуальною формою, яка дає можливість перевести оперативні дані у площину доказів. Такі дії здійснюються суто на підставі ухвали слідчого судді, що гарантує судовий контроль і мінімізує ризики свавілля [3].

Важливим є також міжнародний вимір. У наукових працях підкреслюється, що втручання в приватне життя допускається лише за умов законності, необхідності та пропорційності. Ці стандарти відображені в практиці Європейського суду з прав людини, яка неодноразово ставала орієнтиром для українських судів під час оцінки допустимості доказів, здобутих у результаті ОРД чи НСРД [8].

Таким чином, нормативні засади використання оперативної інформації в Україні базуються на поєднанні національного законодавства та міжнародних стандартів. Закон «Про оперативно-розшукову діяльність» створює підґрунтя для збору інформації, КПК визначає процесуальні механізми її легалізації, а практика ЄСПЛ формує додаткові гарантії прав людини. Це забезпечує баланс між інтересами правосуддя та необхідністю захисту особистої свободи.

Легалізація матеріалів оперативно-розшукової діяльності – це складний багатоступеневий процес, який має на меті перетворити отриману інформацію на доказ, що відповідає вимогам кримінального процесуального закону. Такий процес виконує дві ключові функції: процесуальну (оформлення й закріплення даних у належній формі) та гарантійну (захист прав особи, проти якої може бути використана ця інформація) [1].

Умовно можна виділити кілька етапів легалізації:

1. Фіксація результатів ОРД. Усі дії та відомості, здобуті оперативними підрозділами, повинні мати відображення в офіційних документах – рапортах, довідках, протоколах. На цьому етапі важливо дотримуватися вимог до повноти опису, часу, місця та способу отримання інформації. Недбале документування часто стає підставою для визнання таких матеріалів недопустимими.

2. Перевірка достовірності. Слідчий або прокурор мають оцінити, чи підтверджується оперативна інформація іншими даними. Як підкреслює [7], це може відбуватися через проведення обшуку, допиту, огляду місця події, тимчасового доступу до речей і документів. Якщо оперативні відомості не знаходять підтвердження, вони не можуть бути використані у доказуванні.

3. Процесуальне оформлення. Після перевірки дані вносяться в матеріали кримінального провадження у вигляді документів, передбачених КПК України (ст. 99). Наприклад, результати прослуховування можуть бути оформлені як протоколи про результати НСРД з додатками у вигляді аудіозаписів.

4. Оцінка судом. Навіть після формальної легалізації доказ повинен пройти перевірку у суді. Суддя з'ясовує не тільки, чи відповідають документи процесуальній формі, а й чи були дотримані права людини під час їх отримання. У разі порушення цих умов доказ визнається недопустимим [8].

Варто наголосити, що інститут негласних слідчих (розшукових) дій є ключовим механізмом легалізації. Як підкреслює М. А. Погорецький, саме через НСРД оперативні дані переходять у площину кримінального процесу. На відміну від власне оперативних заходів, НСРД проводяться лише за рішенням слідчого судді, що забезпечує судовий контроль і мінімізує ризик свавільного втручання в особисте життя [3].

У науковій літературі звертається увага і на проблему так званих подвійних стандартів. З одного боку, держава зацікавлена у швидкому зборі інформації для протидії злочинності. З іншого боку, надмірне спрощення процедур легалізації може призвести до зловживань і порушення прав людини. Баланс між цими завданнями є одним із найскладніших питань сучасного кримінального процесу [4].

Досвід європейських країн показує, що належна легалізація вимагає не лише суворого дотримання формальних процедур, а й прозорої системи контролю. Допустимість доказу залежить не стільки від його змісту, скільки від того, чи було дотримано стандартів законності, необхідності та пропорційності під час його здобуття [8].

Таким чином, легалізація оперативних матеріалів у кримінальному процесі є багаторівневим механізмом, що поєднує документування, перевірку, процесуальне оформлення та судовий контроль. Тільки у випадку дотримання усіх цих етапів оперативні відомості можуть бути використані як докази в суді.

Одним із найбільш дискусійних питань у кримінальному процесі є визначення межі між оперативно-розшуковими заходами ОРЗ) та процесуальними слідчими діями. Хоча обидва види діяльності спрямовані на отримання інформації про злочин, їх правова природа й наслідки істотно відрізняються.

Особливої уваги заслуговує питання обміну оперативною інформацією між правоохоронними органами та військовими структурами. У період війни Збройні сили, Служба безпеки України, Національна поліція та інші органи здійснюють спільні операції, унаслідок яких збираються дані, що можуть мати доказове значення. Проте процедура їх передачі

й подальшого використання в кримінальному процесі потребує чіткішого врегулювання, адже в іншому випадку виникає загроза втрати доказової сили таких матеріалів.

Таким чином, використання оперативної інформації у воєнний час має подвійний характер. З одного боку, вона є ключовим засобом забезпечення швидкого реагування на злочини та загрози державній безпеці. З іншого боку, відсутність належного контролю й ризики зловживань в потребують посиленого нормативного врегулювання та створення додаткових механізмів судового контролю, які б гарантували допустимість доказів і захист прав людини навіть в умовах надзвичайної ситуації.

Злочинність сьогодні не знає кордонів. Терористи, кіберзлочинці, торговці людьми чи зброєю діють відразу в кількох країнах. Тому правоохоронці різних держав змушені працювати разом і швидко обмінюватися інформацією. Без цього зупинити сучасні злочинні схеми практично неможливо [8].

Велику роль тут відіграють міжнародні організації – Інтерпол і Європол. Вони допомагають поліцейським у різних країнах оперативно передавати дані про підозрюваних, схеми відмивання грошей чи злочинні угруповання. Простий обмін файлами ще не означає, що ці відомості можна використати в суді. Тут важливо, щоб закони різних країн «говорили однією мовою» і визнавали такі матеріали доказами [11].

Для України це особливо важливо. Ми активно ділимося оперативною інформацією з партнерами й отримуємо її від них. Але щоб ці матеріали «працювали» і в українських судах, наші правила мають відповідати європейським стандартам і рішенням ЄСПЛ. Вони чітко вимагають: будь-яке втручання в приватне життя має бути не лише законним, а й обґрунтованим і пропорційним [8].

Є країни, з досвіду яких ми можемо багато чого навчитися. Наприклад, у США та Великій Британії створені спеціальні бази даних, які постійно оновлюються. Поліцейські бачать інформацію в режимі реального часу, але суд завжди перевіряє, чи законно її зібрали і чи можна визнавати її доказом [10].

Для України перспективним є розширення угод із сусідніми державами та більш активна співпраця з ЄС, лише чіткі правила обміну інформацією гарантують, що цінні дані не втратять своєї сили через формальні розбіжності в законодавстві [9].

Отже, міжнародний досвід показує просту істину: швидкість обміну інформацією має йти поруч із чіткими правилами її використання. Лише тоді оперативні дані можуть реально допомогти в боротьбі зі злочинністю, а не залишитися «паперовим баластом».

Попри те, що в Україні вже є закони, які регулюють оперативно-розшукову діяльність, практика показує: цього недостатньо. Дуже часто цінні матеріали оперативників не доходять до суду як докази лише через формальні порушення. Це означає, що система потребує змін.

Отже, удосконалення системи можна звести до простих речей: якісне документування, надійний контроль і єдині стандарти, які відповідатимуть і нашим законам, і міжнародним вимогам. Лише так можна поєднати швидкість розслідувань із повагою до прав людини.

Висновки. Окремо розглянута проблема легалізації матеріалів ОРД та їх допустимості в суді. Вона полягає у складному балансі між потребою держави у швидкому зборі інформації та необхідністю забезпечення прав людини. Саме цей баланс визначає якість і справедливість кримінального процесу.

Аналіз викликів сучасності – воєнного стану, міжнародної співпраці та розвитку технологій – показав, що значення оперативної інформації лише зростатиме. В умовах війни вона є незамінним інструментом безпеки, у міжнародному вимірі – ключем до ефективної боротьби з транснаціональною злочинністю. Але разом із тим зростає і відповідальність за правильність її використання.

Отже, перспективи розвитку в цій сфері полягають у вдосконаленні законодавства, підвищенні рівня стандартів документування, посиленні судового контролю та гармонізації української практики з європейськими стандартами. Лише за таких умов оперативна інформація буде не просто допоміжним елементом розслідування, а надійним і законним інструментом доказування, що забезпечує баланс між інтересами суспільства та правами людини.

Список використаних джерел

1. Капліна О. Г. Докази та доказування у кримінальному процесі України. Харків : Право, 2015. 432 с.
2. Литвинов А. О. Теоретичні та практичні проблеми допустимості доказів у кримінальному процесі України. Київ : Юстиніан, 2018. 284 с.
3. Погорєцький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: правові засади та проблеми реалізації. Київ : Алерта, 2017. 368 с.
4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
5. Тацій В. Я. Кримінальний процес : підруч. Харків : Право, 2019. 520 с.
6. Тертишник В. М. Кримінальний процес України: теорія і практика. Київ : Алерта, 2017. 768 с.
7. Хавронюк М. І. Кримінальне право України. Загальна частина. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 640 с.
8. Ashworth A. Human Rights, Serious Crime and Criminal Procedure. Oxford : Oxford University Press, 2015. 480 p.
9. Bantekas I. International and European Criminal Law. London : Routledge, 2016. 512 p.
10. Jackson J., Summers S. International Cooperation in Criminal Matters: Law and Practice. Oxford : Oxford University Press, 2017. 410 p.
11. Zuckerman A. The Principles of Criminal Evidence in a Comparative Perspective. Cambridge : Cambridge University Press, 2018. 395 p.

References

1. Kaplina, O. H. (2015) Dokazy ta dokazuvannia u kryminalnomu protsesi Ukrainy [Evidence and substantiation in the criminal process of Ukraine]. Kharkiv: Pravo. 432 p. [in Ukr.].
2. Lytvynov, A. O. (2018) Teoretychni ta praktychni problemy dopustymosti dokaziv u kryminalnomu protsesi Ukrainy [Theoretical and practical problems of admissibility of evidence in the criminal process of Ukraine]. Kyiv: Yustinian. 284 p. [in Ukr.].
3. Pohoretskyi, M. A. (2017) Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii: pravovi zasady ta problemy realizatsii [Covert investigative (search) actions: legal principles and problems of implementation]. Kyiv: Alerta. 368 p. [in Ukr.].
4. Pro operativno-rozshukovu diialnist [On operational and investigative activities]. Zakon Ukrainy vid 18.02.1992. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> [in Ukr.].
5. Tatsii, V. Ya. (2019) Kryminalnyi protses [Criminal process]: pidruch. Kharkiv: Pravo. 520 p. [in Ukr.].
6. Tertyshnyk, V. M. (2017) Kryminalnyi protses Ukrainy: teoriia i praktyka [Criminal process of Ukraine: theory and practice]. Kyiv: Alerta. 768 p. [in Ukr.].
7. Khavroniuk, M. I. (2016) Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal Law of Ukraine. General Part]. Kyiv: Yurinkom Inter. 640 p. [in Ukr.].
8. Ashworth, A. (2015) Human Rights, Serious Crime and Criminal Procedure. Oxford: Oxford University Press. 480 p.
9. Bantekas, I. (2016) International and European Criminal Law. London: Routledge. 512 p.
10. Jackson, J., Summers, S. (2017) International Cooperation in Criminal Matters: Law and Practice. Oxford: Oxford University Press. 410 p.
11. Zuckerman, A. (2018) The Principles of Criminal Evidence in a Comparative Perspective. Cambridge: Cambridge University Press. 395 p.

ABSTRACT

Artem Obshalov. Legalization and use of operational-search materials in pre-trial criminal proceedings

The author has considered how the results of operational-search activities can be used in pre-trial investigation. It is noted that these materials are not recognized as evidence by themselves, but after proper registration they can become an important part of criminal proceedings. It is demonstrated by practical examples that operational information often provides the first impetus for opening a case, helps to determine the direction of investigative actions or justify the conduct of covert investigative (investigative) measures. Special emphasis is placed on the difficulties that arise in real work: how to distinguish operational actions from procedural ones, how to avoid violations of human rights and why courts sometimes evaluate the same materials differently.

The author emphasizes that despite the fact that Ukraine already has laws regulating operational and investigative activities, practice shows that this is not enough. Very often, valuable materials of investigators do not reach the court as evidence only due to formal violations. This means that the system needs changes.

As a conclusion, it is noted that the legalization of the results of operational work is not a formality, but a necessary step in order to combine effective investigation with the use of all operational and investigative capabilities and observance of human rights and freedoms.

The prospects for development in this area lie in improving legislation, raising the level of documentation standards, strengthening judicial control, and harmonizing Ukrainian practice with European standards. Only under such conditions will operational information be not just an auxiliary element of the investigation, but a reliable and legitimate tool of evidence that ensures a balance between the interests of society and human rights.

Key words: *operational-search activities, operational-search capabilities, operational-search measures, pre-trial investigation, evidence, criminal proceedings, human rights.*

Надійшла до редакції: 28.08.2025

Прийнято до друку після рецензування: 10.09.2025

Опубліковано: 14.11.2025